



نقش دعا در سنت‌های شفابخش؛

جستاری در ادعیه و فرهنگ حسینی علیه السلام

حمید ستوده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۲۰

چکیده

امروزه علیرغم پیشرفت‌های پزشکی و سرعت روزافزون آن، توجه به دعا و نیایش در کنار مراقبت‌های درمانی، به عنوان یک فعالیت معنوی، حس آرامش را در انسان متبلور می‌سازد. وجود استرس و تنش‌های فراوان در خصوص بیماران، بهره‌مندی آنان را از سرمایه‌های معنوی به مثابه طب تلفیقی برای ایجاد تعادل، افزایش سطح تاب‌آوری روان‌شناختی و مقابله با بیماری نمایان‌تر کرده است؛ زیرا در شرایط درد و رنج مریضی، توجه نفس به مبدأیی که بتواند او را رهایی بخشد، شدیدتر است. پژوهش پیش رو، با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای و اسنادی به روش توصیفی - تحلیلی، به بررسی سیره نیایشی امام حسین علیه السلام و نقش دعا برای ارتقای سلامت بیماران به عنوان یک فرایند شفابخش در رویه‌های درمانی می‌پردازد. این پژوهش با رویکرد کیفی و با هدف بازنمایی راهبردهای معطوف به ملاحظه «معنویت» در کنار استفاده از درمان‌های پزشکی، نشان می‌دهد با بهره‌مندی از این ظرفیت، برآیندهای سلامتی همچون کیفیت زندگی و علائم و عملکردهای زیستی - روانی ارتقاء می‌یابد. در مراقبت‌های کل‌نگر، توجه به هویت انسانی و گرایش‌های درونی بیمار، نظیر نقش نیایش و استعانت از قدرت لایزال الهی برای دور شدن از آلام روحی، و محرکی برای ایجاد پاسخ‌های سایکولوژیک و فیزیولوژیک تلقی می‌گردد که می‌تواند علاوه بر امکان استجاب و شفای از بیماری، با تأثیرات مثبت روان‌شناختی و انگیزشی بر فرد بیمار، در تسهیل روند درمان و بهبود شاخص‌های آن به طور محسوسی نتیجه بخش باشد.

واژگان کلیدی: امام حسین علیه السلام، نیایش، شفاخواهی، آرامش روانی، سلامتی

۱. استادیار دانشگاه علوم پزشکی ایران، دانشکده پزشکی، گروه معارف اسلامی، ایران؛ تهران. و دانشگاه علوم پزشکی ایران، مرکز توسعه پژوهش‌های بین رشته‌ای معارف اسلامی و علوم سلامت؛ (sotudeh.h@iums.ac.ir)

مقدمه

مطابق بند اول از سیاست‌های کلی سلامت، ابلاغی از طرف رهبر معظم انقلاب (مدّ ظله)، بایستی ارائه خدمات بهداشتی، درمانی و توانبخشی سلامت، مبتنی بر اصول و ارزش‌های انسانی-اسلامی باشد. وفق بند دوم سیاست‌های فوق‌الذکر نیز لازم است رویکرد سلامت همه جانبه و انسان سالم در قوانین و سیاست‌های اجرایی کشور تحقق یابد و از این رو، اهمیت یافتن باورها و دغدغه‌های معنوی بیماران در فرایند درمان، امری ضروری است؛ به ویژه آنکه امروزه، توجه به مراقبت‌های معنوی بیماران در رویه‌های درمانی، به خصوص نقش دعا^۱ و ارتباط معنوی بین انسان و خداوند، به عنوان یک عامل مهم در نجات آنان از تنش‌های روانی و تجدید روحیه ایشان به ویژه در موارد مزمن، مطمح نظر است. دعا و تضرع به درگاه الهی که در برخی از منابع دینی به مثابه نوعی عبادت از آن یاد شده (راوندی، ۱۴۰۷، ص ۱۹؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۴۶۶)،^۲ دارای آثار پرشماری است که یکی از این برکات، نقش درمانگری آن در قالب استعانت از خداوند برای دستیابی به سلامتی جسمی و روحی است؛ زیرا اساساً اموری همانند سلامت و بیماری صرفاً معطوف به بعد بیولوژیکی و زیست‌شناختی انسان نبوده، بلکه بر مبنای رویکرد کل‌نگر اموری چند وجهی یعنی «زیستی-روانی-محیطی-معنوی» است و نمی‌توان آن را بدون ملاحظه ابعاد فراجسمانی بیمار بررسی کرد. این نوع نگرش، در مقابل رویکردهای پوزیتیویستی و کاربست این گونه روش‌ها در مناسبات درمانی است که با محوریت مدل پزشکی زیستی-خطی و ضرورت عینی علمی در شناخت بیماری، و نیز بی‌طرفی احساسی پزشک نسبت به ارزش‌ها و دغدغه‌های بیمار در رویه‌های پزشکی شکل گرفته است و با مفروض پنداشتن بیماری، به مثابه یک ضایعه آسیب‌شناختی درون بدن، و با استفاده از نشانه‌های ابرازی بیمار، صرفاً در صدد کشف آن برمی‌آید (آرامستراک، ۱۳۹۱، ص ۴۵) و در نتیجه، با تقلیل یافتگی مفهوم سلامت و بیماری به جنبه فیزیولوژیکی، به «کلیت انسانی بیمار» و انسانی‌تر شدن روند پزشکی در نسبتش با بیمار، هیچ توجهی ندارد.

این نوشتار در صدد آن است که با نگرش الهیاتی به علوم پزشکی و با پژوهش در سیره نیایشی امام حسین علیه السلام دعا را به عنوان یک فرایند شفابخش در ضمن رویه کل‌نگر و رویکرد مکمل برای ارتقای بهبودی بیماران تبیین نماید و به تحلیل و بررسی نقش این امر در کیفیت زندگی، کنترل تکانه‌های روحی و کاهش تنیدگی‌های روانی آنان بپردازد که طبعاً، سلامت جسمی ایشان را نیز تضمین می‌نماید. از این رو، در این مقاله پاسخگوی این سوال هستیم که با استناد به سیره

۱. prayer

۲. قال النبی صل الله علیه وآله: «الدُّعَاُ مُحُّ الْعِبَادَةِ»؛ دعا روح و جان عبادت است.

۳. عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «وَأَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الدُّعَاءُ»؛ هیچ عبادتی بالاتر از دعا نیست.

نیایشی امام حسین علیه السلام و آثار مبارک ایشان همچون تربت مطهر و دعا در حرم و تحت قبه شریف، چگونه می‌توان شرایط را برای تقویت سازگاری بیماران و رسیدن به سلامت جسمانی آنان مهیا ساخت؟

از منظر ادبیات و پیشینه بحث، اگر چه مقالاتی در رابطه با دعا و نیایش و نقش مثبت آن در آرامش روانی از نویسندگان محترم منتشر شده است، ولی با دقت و بررسی، روشن شد که این موضوع با رویکرد معنایی به زندگی انسان از دیدگاه امام حسین علیه السلام تحلیل نشده و از این جهت، به بیان تأثیرات درمانی ناشی از دعا و جلوگیری از افسردگی و ناامیدی در مواجهه با حوادث مختلف خصوصاً بیماری‌های صعب‌العلاج و نیز راه‌های علمی و عملی برای استفاده از این روش درمانی نپرداخته است؛ مقالاتی همانند ارتباط دعا با سلامت روانی و عملکرد شغلی کارکنان فنی صنایع مهمات سازی در فصلنامه روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران؛ ارتباط نگرش و رفتارهای مرتبط با دعا کردن و سلامت روان دانشجویان در مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی گرگان؛ تحلیل وجود شناختی کیفیت تأثیر دعا در هستی با رویکرد تطبیقی بر نظریات امام خمینی ^{قدس سره} در مجله پژوهش‌های متین؛ استجابت دعا و تغییر اراده الهی؛ پاسخی بر مبنای اخلاق دینی فضیلت‌گرا در فصلنامه فلسفه دین.

برای پردازش این موضوع، منطق تحقیق ایجاب می‌کند که در ابتدا، به تبیین جایگاه دعا و نیایش در سیره امام حسین علیه السلام بپردازیم و سپس با تأکید بر ارزشمندی حفظ الصحه از این منظر، تأثیر دعا درمانی و شفاخواهی در ارتقاء سلامتی انسان را تحلیل و بررسی کنیم.

۱. اهمیت و جایگاه دعا در سیره و زندگی امام حسین علیه السلام

هنگامی که بندگان من درباره من از تو سؤال کردند، بگو: من نزدیکم دعای دعاکننده را به هنگامی که مرا می‌خواند پاسخ می‌گویم. پس آنها باید دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان بیاورند تا هدایت یابند. (سوره بقره، آیه ۱۸۶)

دعا و ارتباط با خداوند به خصوص در موقعیت‌های بحرانی، نشأت گرفته از ضمیر آدمی و گرایش‌های فطری اوست؛ چنانچه در قرآن کریم می‌فرماید: «وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنِّهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا»؛ (سوره یونس، آیه ۱۲) و چون انسان را آسیبی رسد ما را به پهلوی خوابیده یا نشسته یا ایستاده می‌خواند.

هنگامه دعا و نیایش با خداوند، از ارزشمندترین حالات انسانی است که برای تقرب به درگاه الهی نقشی بی‌بدیل را ایفا می‌کند. البته لازمه این امر، یأس از غیر حق، و توجه خاص به بارگاه ربوبی است که همین امر موجب رشد معنوی و تکامل شخصیتی انسان می‌شود (مصباح، ۱۳۹۲، ص ۱۹)؛ چرا که رسیدن به قرب الهی، اساسی‌ترین عنصر حیات طیبیه و معنادار برای انسان مومن



است و با استجاب دعوت الهی همه مسائل حیاتی او جهت صحیح می‌یابد همانطور که خداوند متعال فرموده است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ؛ ای اهل ایمان، چون خدا و رسول شما را به آنچه مایه حیات ابدی شماست (یعنی ایمان) دعوت کنند اجابت کنید (سوره انفال: آیه ۸)

دعا و نیایش، در سیره امام حسین علیه السلام که مظهر حیات طیبیه انسانی است، به پهنای حیات و عمر پربرکت آن حضرت است؛ به طوری که ایشان در همه شرایط زمانی و مکانی، با نیایش و ستایش خدای متعال زندگی می‌کردند؛ و لذا از ایشان، ادعیه فراوانی به یادگار مانده که جلوه ملکوتی آن در دعای عرفه و ادعیه شبانه روز عاشورا تحقق یافته است. ایشان در دعای عرفه، با فراز «أَشْهَدُ بِالرَّبُّوبِيَّةِ لَكَ مَقَرًّا بِأَنَّكَ رَبِّي» (ابن طاووس، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۴۰) نیاز و گرایش به خدای متعال را به‌عنوان مبدأ و اصل دعا قرار داده است؛ همانطور که خداوند متعال نیز منزلت انسان را به قدر اهتمام به دعا و مناجات با خودش دانسته، می‌فرماید: «قُلْ مَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ رَبِّي لَوْلَا دَعَاؤُكُمْ»؛ (سوره فرقان؛ آیه ۲۵) بگو که اگر دعای شما نبود خداوند به شما توجه و اعتنایی نمی‌کرد.

امام حسین علیه السلام در عصر تاسوعا، و هنگامی که لشکریان دشمن اعلان جنگ دادند، به برادرشان حضرت ابوالفضل علیه السلام فرمودند: نزد آنان برو و امشب را مهلت بخواه. آن‌گاه فرمود: لَعَلَّنَا نَصَلِّيَ لِرَبِّنَا اللَّيْلَةَ وَ نَدْعُوهُ وَ هُوَ يَعْلَمُ إِنِّي كُنْتُ أَحِبُّ الصَّلَاةَ (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۹۱)؛ امید است که امشب را نماز گزارده و با خدای خویش دعا و نیایش کنیم؛ چون او می‌داند که من نماز را دوست دارم.

ایشان حتی در واپسین لحظات عمر شریف خود، که بر روی خاک گرم کربلا افتاده بودند، با خداوند چنین مناجات کردند:

اَللّهُمَّ اَنْتَ مُتَعَالِي الْمَكَانِ، ... قَرِيبٌ اِذَا دُعِيتَ، مُحِيطٌ بِمَا خُلِقَتْ، ... فَاجْعَلْ لَنَا مِنْ اَمْرِنَا فَرَجًا وَ مَخْرَجًا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲، ص ۸۲۷)؛ خداوند! ای بلندجایگاه ... ای آن که چون بخوانند، نزدیکی و به آن چه آفریدی احاطه داری ... پس ای خدا در امور ما گشایش و آسایش عطا فرما به حق رحمت بی پایانت ای مهربانترین مهربانان عالم.

از جمله آداب نیایش که در سیره نیایشی امام حسین علیه السلام تجلی یافته، توجه به صفات جمال الهی است؛ چنانچه در دعای عرفه چنین بیان می‌دارد:

وَ هُوَ لِلدَّعَوَاتِ سَامِعٌ وَ لِلْكُرْبَاتِ دَافِعٌ وَ لِلدَّرَجَاتِ رَافِعٌ (ابن طاووس، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۱۷۲)؛ او، دعاها و نیایش‌ها را می‌شنود و گرفتاری‌ها را برطرف می‌سازد و مرتبه‌ها را بالا می‌برد.

اساساً، عامل بسیاری از پریشانی‌ها در هنگام ابتلا به گرفتاری‌ها و معضلات، آگاهی نداشتن نسبت به چگونگی مواجهه و برطرف کردن آنها می‌باشد؛ در حالی که ایمان به قدرت الهی، و

خواندن خدایی که چاره ساز و رافع مشکلات است، سبب می‌شود که انسان مؤمن، هیچگاه در برابر این گونه از ابتلائات تسلیم نشود و ناامیدی را به خود راه ندهد؛ بلکه معتقد باشد که خدای متعال، تحمل سختی‌ها و پیشامدهای ناگوار را برایش آسان می‌کند و همواره آرامش بخش دل‌های مضطرب خواهد بود. حضرت حسین بن علی علیه السلام در بخشی از آخرین دعای خود در روز عاشورا با آن همه مصائبی که بر ایشان وارد شده بود، به پیشگاه خداوند عرض می‌کند:

اللَّهُمَّ أَنْتَ ثَقَّتِي فِي كُلِّ كَرْبٍ وَأَنْتَ رَجَّيْتَنِي فِي كُلِّ شِدَّةٍ وَأَنْتَ لِي فِي كُلِّ أَمْرٍ نَزَلَ بِي ثِقَةٌ وَغَدَّةٌ (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۸۴)؛ خدایا! تو در هر غم و اندوهی پناهگاه من و در هر سختی و شدتی مایه امید من هستی و در هر حادثه‌ای که برایم اتفاق می‌افتد، سلاح و تکیه گاه منی.

این نوع نگرش یکی از شاخصه‌های بنیادین در زندگی مؤمنان است؛ به طوری که آن چه در پیشگاه خداوند به عنوان اظهار حاجت می‌خواند در اعتقاد نیز به آن باور دارد، و همانگونه هم رفتار می‌کند. در نتیجه به ثبات روانی و یکپارچگی شخصیتی دست می‌یابد، و با مشاهده حمایت و لطف خداوند از خویش، معنا و مفهوم بهتری از زندگی پیدا می‌کند. چنانچه امام علیه السلام در ضمن دعای دیگری به خداوند عرض می‌دارد:

أَمَّا أَنَّهُمْ لَوْ كَانُوا دَعَوْا اللَّهَ بِمُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّيِّبِينَ بِصِدْقٍ مِنْ نِيَّاتِهِمْ وَصَحَّةٍ إِيْتِقَادِهِمْ مِنْ قُلُوبِهِمْ أَنْ يُعْصِمَهُمْ، حَتَّى لَا يُعَانِدُوهُ بَعْدَ مُشَاهَدَةِ تِلْكَ الْمُعْجَزَاتِ الْبَاهِرَاتِ لَفَعَلَ ذَلِكَ بِخُودِهِ وَكَرَمِهِ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۶، ص ۲۹۰)؛ اگر مردم به هنگام دعا، خداوند را با نام محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیت پاک او، با نیت درست، و با اعتقاد قلبی صحیح بخوانند، که آنها را مصون دارد تا پیامبر را پس از مشاهده آن همه معجزات محکم و آشکار نافرمانی نکنند، خداوند با جود و کرم خود، خواسته‌های آنان را می‌دهد.

ایشان برای رفع سختی‌ها و دشواری‌های مومنان، نهایت محبت خود را نسبت به آنان متجلی ساخته‌اند و در آخرین ساعات عمر شریفشان، دعایی را از مادرشان فاطمه زهرا سلام الله علیها برای حاجات مهم و غم‌های بزرگ، به فرزندشان امام سجاد علیه السلام تعلیم می‌دهند و می‌فرمایند: هنگامی که حاجت بسیار مهم، غمی بزرگ و امری سخت و دشوار بر تو رو آورد، بگو:

اللَّهُمَّ بِحَقِّ يَاسِينَ وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ وَبِحَقِّ طه وَالْقُرْآنِ الْعَظِيمِ، يَا مَنْ يَقْدِرُ عَلَى خَوَائِجِ السَّائِلِينَ، يَا مَنْ يَعْلَمُ مَا فِي الضَّمِيرِ، يَا مَنْفَسًا عَنِ الْمَكْرُوبِينَ، يَا مُفَرِّجًا عَنِ الْمُغْمُومِينَ، يَا رَاحِمَ الشَّيْخِ الْكَبِيرِ، يَا رَازِقَ الطِّفْلِ الصَّغِيرِ، يَا مَنْ لَا يَخْتَاجُ إِلَى التَّفْسِيرِ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَافْعَلْ بِي كَذَا وَكَذَا (همان، ج ۹۲، ص ۱۹۶)؛ به حق یس و قرآن کریم، و به حق طه و قرآن با عظمت، ای کسی که در برآوردن حاجت حاجتمندان توانایی، ای کسی که از درون افراد خبر داری، ای بر طرف کننده گرفتاری‌ها، ای شادی بخش کسانی که غم‌زده‌اند، ای کسی که به افراد پیر ترحم می‌کنی، ای کسی



که روزی طفل کوچک را می‌دهی، ای کسی که به تفسیر احتیاج نداری، بر محمد و آلش درود فرست و آنچنان کن که

با نگاه به سیره و تاکیدات فراوان امام علیه السلام بر مناجات با خداوند روشن می‌شود که در واقع، حقیقت دعا نیاز و درخواست دائمی بنده به عنوان فقیر محض از خدای غنی مطلق و پناه بردن به پیشگاه اوست؛ بنابراین شایسته است انسان همیشه ارتباط خود را با خداوند در قالب ادعیه مأثوره حفظ نماید و به خصوص زمانی که تدبیرش را کارساز نمی‌بیند متناسب با حاجتش، به وصفی از اوصاف پروردگار پناه ببرد؛ و اگر مبتلا به بیماری است به مقام شافی بودن خدا پناه ببرد و طلب شفا و سلامتی از آستان مقدسش داشته باشد.

۲. اهمیت و جایگاه سلامتی از دیدگاه امام حسین علیه السلام

سلامتی، از برترین نعمتهای الهی است (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۱۵۰)^۱ و در منابع مأثور، سفارش‌های فراوانی در خصوص حفاظت از سلامتی انسان آمده است؛ به عنوان نمونه، امام حسین علیه السلام در روایتی می‌فرماید: «فَبَادِرُوا بِصِحَّةِ الْأَجْسَامِ فِي مُدَّةِ الْأَعْمَارِ» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق، ج ۲۶، ص ۲۴۴)؛ در مدت عمر، در حفظ سلامت تن بکوشید. همچنین ایشان در دعای عرفه به نعمت سلامتی و کارآمدی اعضاء اشاره کرده، به خداوند عرض می‌دارد:

وَمَنْعَتِي بِجَوَارِحِي وَاجْعَلْ سَمْعِي وَبَصَرِي أَلْوَارِثَيْنِ مِنِّي (ابن طاووس، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۴۲)؛ و من را به اعضايم بهره‌مند کن و گوش و چشمم را دو وارث من گردان.

اهمیت این موضوع از آن جهت است که اولاً ساحت بدن انسان، مرتبه نازله نفس و ابزار تکامل معنوی در مسیر عبودیت و شرط اتیان احکام است؛ و ثانیاً در بین مخلوقات الهی، آفرینش جسم انسان از ویژگی‌های متمایزی برخوردار است؛ اعضاء و جوارح او چنان متناسب و سنجیده در جای خویش گنجانده شده که تصور طرح و نظم دیگری برای آن محال است و از سوی دیگر، این مجموعه عظیم سلولی، چنان مرتبط با یکدیگر عمل می‌نمایند که ایجاد اختلال در هر عضو، موجب به مخاطره افتادن سلامتی و عروض بیماری می‌شود؛ از این رو، شمارش و شکر نعمتهای الهی خارج از توان بشر است و حتی اطلاع از بخشی کوچکی از این نعمتها نیز نیازمند آگاهی وافیه و کامل در علوم متعددی از شاخه‌های دانش پزشکی است؛ چنانچه امام حسین علیه السلام در دعای پر فیض عرفه با علم الهی خویش به بیان خلقت بدن انسان پرداخته و به پاره‌ای از نعمتهایی که خداوند در کالبد او قرار داده به زیبایی اشاره نموده، چنین بیان می‌دارد:

۱. عن امیرالمؤمنین علیه السلام: «أَعْظَمُ النِّعْمَةِ الْعَافِيَةُ فَاعْتَنِمُوهَا لِلدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»؛ بزرگترین نعمت، عافیت و تندرستی است. شما آن را برای دنیا و آخرت غنیمت بشمارید.

... رشته‌های دید نور چشمانم، و خطوط صفحه پیشانیم، و روزه‌های راه‌های تنفسم، و پرده‌های نرمه بینی‌ام، و راه‌های پرده گوشم، و آنچه بچسبد و روی هم قرار گیرد بر آن دو لبم، و حرکات تلفظ زبانم، و محل پیوست سقف دهان و آرواره‌ام، و محل روییدن دندان‌هایم، و محل چشیدن خوراک و آشامیدنی‌ها، و رشته و عصب مغز سرم، و لوله (حلق) متصل به رگ‌های گردنم، و آنچه را قفسه سینه‌ام در برگرفته، و رشته‌های رگ قلب و شاهرگم، و آویخته‌های پرده دلم، و قطعات کناره‌های کبدم، و آنچه را در برگرفته استخوان‌های دنده‌هایم، و جایگاه مفاصلم، و انقباض عضلات بدنم، و اطراف سر انگشتانم، و گوشتم، و خونم، و مویم، و پوستم، و عصبم، و ساقم، و استخوانم، و مغزم، و رگ‌هایم و تمام اعضا و جوارحم، و آنچه در ایام شیرخوارگی بر آنها بافته شد، و آنچه زمین از سنگینی من برداشته، و خوابم و بیداری‌ام و سکونم، و حرکات‌های رکوع و سجودم، خلاصه با همه این امور گواهی می‌دهم ... اگر من و همه شمارشگران از آفریدگانت، حرص ورزیم که نهایت نعمت‌هایت، از نعمت‌های سابقه‌دار و بی‌سابقه‌ات را برشماریم، هرگز نمی‌توانیم به شماره آوریم، و نه اندازه آن را احصا کنیم (همان، ج ۱، ص ۳۴۱).

بنابراین، توجه به سلامتی، و حفظ و قدردانی این نعمت، همانطور که از نیازهای اساسی آدمی است مورد توجه اولیای الهی بوده؛ به طوری که حتی درخواست عافیت که بالاترین مرتبه سلامت در انسان است به عنوان یکی از مهم‌ترین حوائجی است که امام حسین علیه السلام در دعای عرفه از خداوند می‌خواهد، و بیان می‌دارد: «اللهم ... و غافنی فی بدنی و دینی» (این طاووس، ۱۴۰۹، ج ۱، ص ۳۴۷).

با توجه به تأکیدات اولیای الهی و به ویژه امام حسین علیه السلام بر حفظ صحت و سلامتی افراد و برای قدردانی از این نعمت ارزشمند در عرصه اجتماعی، شایسته است تا سلامت محوری و ارتقای آن در قالب سبک زندگی سالم و پیشگیری از ابتلا به بیماری به مثابه دو عنصر اصلی در سیاست گذاری‌های نظام بهداشت و درمان کشور مطرح نظر باشد، و به آسیب‌هایی که حفظ تندرستی مردم و جامعه را به عنوان یکی از حقوق مسلم آنان کم رنگ می‌کند پاسخ و راه حل‌هایی برای ارتقای سلامت از طریق تغییر نگرش و رفتار داده شود.

۳. چگونگی کارکرد دعا به پیشگاه خداوند در زمان بیماری

امروزه توجه به رابطه معنویت در رویه‌های پزشکی، و به خصوص افزایش علاقه متخصصان به ابعاد فراجسمانی بیماران و تأثیرات دعا در درمان بیماری، نشان دهنده اهمیت استفاده از روش‌های مکمل، در روند بهبودی بیماران است؛ حتی مجامع علمی غربی مقالاتی را به تازگی منتشر کرده‌اند که نشان می‌دهد پزشکان نمی‌توانند در خصوص دغدغه‌ها و باورهای دینی بیماران در خصوص تصمیم‌های درمانی بی‌توجه باشند



(Peach HG. 2003; 86-88). فرانک لوباخ با توجه به آثار دعا و شیوه‌های آن، کتابی با عنوان «دعا، عظیم‌ترین قدرت در دنیا» نگاشته است. دکتر الکسی کارل، فیزیولوژیست بزرگ و برنده جایزه نوبل، وقتی از نیایش سخن می‌گوید، آن را مظهر عالی‌ترین تجلی روح انسان برمی‌شمارد و می‌گوید:

نیایش اصولاً کشش روح است، به سوی کانون غیرمادی جهان. نیایش عبارت است از تضرع، ناله مضطربانه و طلب یاری و گاهی یک حالت کشف و شهود روشن و آرام درونی و مستمر و دورتر از اقلیم همه محسوسات (کارل، ۱۳۷۷، ص ۵۰).

یک پزشک آمریکایی به نام دکتر فرانسیس پی بادی، درباره توجه به ابعاد فرابیولوژیک بیماران در تشخیص‌های پزشکی و تصمیم‌های درمانی اظهار می‌دارد:

تعداد زیادی از بیماران از آلامی رنج می‌برند که نمی‌توان دلایل عضوی برای آنها پیدا کرد. تنها حس رابطه پزشک معالج با بیمار، توجه دقیق به دغدغه‌ها و سخنان او، می‌تواند ماهیت اغتشاشات هیجانی را که موجب ناراحتی او شده‌اند، مشخص بدارد» (آدام و هر تسلیک، ۱۳۸۵، ص ۱۱۲).

بنابراین، هر چند افراد به هنگام بیماری، به پزشک مراجعه می‌کنند، ولی با رویکرد طب تلفیقی^۱ می‌توان توجه به باورهای مذهبی بیماران و به ویژه توجه به دعا و نیایش را به مثابه یکی از بهترین طرق معنوی جهت تسکین آلام روحی و باز یابی سلامتی بیماران مطمح نظر قرار داد. تبیین روان‌شناختی این مسئله آن است که معنویت گرایی، فرد مبتلا به بیماری را از امیال و تکانش‌هایی که برای او استرس و فشار روانی ایجاد می‌کند، باز می‌دارد و سبب می‌شود که به جای توجه صرف به بیماری، به تقویت رابطه خود با خداوند و تقرب به او در قالب دعا و نیایش توجه کند. در نتیجه بروز مشکلات و عوارض بیماری برای چنین فردی، او را از هدف نهایی باز نمی‌دارد و چون خود را در مسیر رشد و تکامل معنوی می‌یابد، از وضعیت خود احساس نارضایتی ندارد. همچنین، جدیت در دعا موجب تلقین مثبت و تجدید روحیه بیمار می‌شود و با تخلیه هیجانات منفی، قدرت تحمل و سازگاری به نحو مطلوبی ارتقاء می‌یابد که این امر، خود در رشد تعدیل روانشناختی و تسهیل روند بهبودی او نتیجه بخش خواهد بود. به طوری که داشتن حس توانایی کنترل بیماری، به توان تحمل بیماری، و بازگشت به زندگی معمول کمک شایانی می‌کند. وینسنت پیل در کتاب ارزشمند مثبت درمانی می‌نویسد:

قدرت دعا نشانه آزاد شدن انرژی است؛ همانطور که به کمک تکنیک‌های علمی، انرژی اتمی را آزاد می‌کنند، با استفاده از قدرت دعا و از طریق شگردهای علمی می‌توان انرژی معنوی را آزاد ساخت. از طریق دعا می‌توانید واکنش‌های خود را صحیح و اصولی سازید. دعا اگر عمیق و قلبی



باشد و وارد ذهن نیم هشیار شود می تواند شخصیت دوباره ای از شما بسازد. دعا قوای درونی را نیرو و حیات می بخشد. تاثیر دعا واقعا اعجاب انگیز است که چگونه جسم و روح را توازن می بخشد و در هر دوی آنها تعادل به وجود می آورد. دعا به کارایی و توانایی انسان می افزاید و به او کمک می کند از قوا و نیرویی استفاده کند که جز دعا به طریق دیگری نمی شد آن را به دست آورد. دعا بالاترین قدرت را در جهان هستی در اختیار دارد. با توسل به دعا شما دیگر با چراغ نفتی راه خود را روشن نمی کنید بلکه از جدیدترین و مدرن ترین وسایل روشنایی استفاده می کنید و همانطور که اگر فردی، روش های صحیح علمی را به کار بندد بدون شک موفق خواهد شد، به کارگیری قوانین ربانی نیز این گونه مؤثر خواهد افتاد. (وینسنت پیل، ۱۳۸۹، صص ۷۲-۷۴)

از این رو، اهل بیت علیهم السلام توصیه های فراوانی نسبت به دعا و نیایش برای شفای بیماران داشته اند که در ابتدا، به چند نمونه متناسب با موضوع این مقاله اشاره، و سپس به تحلیل نحوه کارکرد دعا در زمان بیماری پرداخته می شود.

امام زین العابدین علیه السلام در روایتی نقل می فرمایند که مردی از درد بیماری به امام حسین علیه السلام شکوه کرد که او را از برخاستن برای نماز، باز داشته است. ایشان فرمودند: «چرا از عوده استفاده نمی کنی؟». گفت: اطلاعی از آن ندارم. امام علیه السلام فرمودند: چون احساس درد کردی، دستت را بر موضع درد بگذار و بگو:

بِسْمِ اللَّهِ وَ بِاللَّهِ وَ السَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ، ثُمَّ اقْرَأْ عَلَيْهِ: «وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ السَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ»؛ به نام خدا و با یاری خدا، و سلام بر پیامبر خدا». سپس بر آن بخوان: «و خدا را آن چنان که باید، به بزرگی نشناخته اند، در حالی که روز قیامت، زمین، یکسر در قبضه قدرت اوست و آسمان ها پیچیده به دست اوست. او والاتر است از آنچه شریک می گردانند.

در این روایت نقل شده که وقتی آن مرد، این عمل را انجام داد، خدای متعال، او را شفا داد (ابن بسطام، ۱۴۱۱ق، ص ۳۴).

همچنین در روایت دیگری آمده، هنگامی که امام صادق علیه السلام در مدینه بیمار شدند و به اطرافیان شان فرمودند که فردی را اجیر نمایند تا به نیابت از ایشان به کربلا برود و آنجا برای سلامتی ایشان دعا کند و سپس فرمودند:

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى بِقَاعاً يُسْتَجَابُ فِيهَا الدُّعَاءُ فَتِلْكَ الْبُقْعَةُ مِنْ تِلْكَ الْبِقَاعِ (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۴، ص ۵۳۷)؛ خداوند مکان های مقدسی دارد که دعا در آنجا مستجاب است و حرم مطهر امام حسین علیه السلام هم از همین مکان های بسیار شریف و با فضیلت است، [که در استجاب دعا تاثیر خاصی دارد].



درباره تربت مبارک امام حسین علیه السلام نیز روایات فراوانی وارد شده که تناول مقداری از آن به قصد استشفای (طلب شفا کردن) جایز است. به عنوان نمونه، محمد بن سلیمان بصری از امام صادق علیه السلام روایت کرده است: «فِي طِينِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الشِّفَاءُ مِنْ كُلِّ دَاءٍ وَ هُوَ الدَّوَاءُ الْأَكْبَرُ» (حر عاملی، ۱۳۷۶ ش، ص ۳۳)؛ در تربت قبر امام حسین علیه السلام شفای از هر دردی است و این خاک، دوی اکبر است.

مرحوم نجفی نیز در کتاب ارزشمند جواهر الکلام می‌نگارد:

و علی کل حال فلا يحل شيء منه ای الطین عدا الطین من تربة الحسين علیه السلام فانه يجوز الاستشفاء به بلا خلاف بل الاجماع بقسمیه علیه، بل النصوص فيه مستفیضة او متواترة (نجفی، بی‌تا، ج ۳۶، ص ۳۵۸)؛ به هر حال خوردن هیچ خاکی حلال نیست؛ جز خاک و تربت امام حسین علیه السلام که جایز است خوردن آن به قصد شفا گرفتن و اختلافی در آن نیست، بلکه اجماع به هردو قسمش بر جواز استشفاء از آن دلالت می‌کند؛ بلکه روایات دال بر آن، مستفیض یا در حد تواتر است.

در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام آمده است که می‌فرمایند:

هر زمان اراده کردی از تربت امام حسین علیه السلام بخوری، بگو: «بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ رِزْقًا وَاسِعًا وَ عِلْمًا نَافِعًا وَ شِفَاءً مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۱۷۸)؛ خدایا این خاک را موجب رزق واسع، علم نافع و شفای هر دردی برای من قرار بده»

در مقام تحلیل و بررسی این گونه روایات باید گفت که قطعاً همه امور در قبضه قدرت لایزال الهی است و همانطور که از دعای تربت روشن شد این امور فی نفسه شفاء نمی‌دهد؛ بلکه این خداوند است که در دعا یا تربت تاثیر شفا را قرار داده است؛ آنگونه که در برخی روایات آمده است که «انما الشفاء بيد الله» (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق، ج ۲۵، ص ۲۲۷)؛ از این رو، دعا و تضرع به درگاه الهی، به خصوص در مواقع بیماری، می‌تواند استجاب و رحمت الهی را به سوی بنده جلب کند؛ همان‌سان که در قرآن کریم فرمود: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ» (سوره غافر، آیه ۶۰)؛ پروردگار شما می‌گوید بخوانید مرا تا برای شما استجاب کنم.

بنابراین، نکته قابل توجه آن است که عوامل مؤثر در شفا و بهبودی انسان منحصر در راه‌های طبیعی و شناخته شده نیست؛ بلکه از نظر جهان بینی الهی، و با توجه به توحید افعالی، این باور در انسان مومن متجلی است که خداوند همزمان شفا دهنده امراض و منشأ تاثیر دارو و درمان است و از این رو، نباید از عوامل معنوی همچون مناجات با خداوند یا استشفاء به تربت حسینی غافل شد؛ زیرا این امور نیز با رعایت آداب و شرایط خود به صورت واقعی باعث ایجاد آثار متناسب با خویش می‌شوند؛ و لذا نه تنها هیچ کدام، جایگزین یا نافی دیگری نیست بلکه این دو روش، متمم و مکمل

یکدیگر هستند و نباید نادیده گرفته شوند. کارل جراح و زیست شناس معروف درباره نقش دعا درمانی می‌گوید:

دعا، قوی‌ترین نیرویی است که انسان می‌تواند تولید کند. در حرفه پزشکی خود، من مردانی را دیده‌ام که پس از آنکه تمام معالجات در مورد آنان مؤثر نبود، به نیروی دعا و عبادت، از بیماری رهایی یافتند، دعا و نماز همچون یک منبع و نیروی مشعشعی است که خود به خود تولید می‌شود (کارنگی، ۱۳۹۲، ص ۱۹۳).

بنابراین، بین درخواست از خداوند برای شفای بیماری و مراجعه به پزشکان جهت معالجه، هیچ گونه تقابلی نیست تا بیمار مجبور به انتخاب یکی از این دو روش گردد و از سوی دیگر نیز هر کدام به تنهایی از دیگری کفایت نمی‌کند؛ به ویژه آنکه تحقیقات نشان می‌دهد که دعا فعالیت بخشی از مغز را موسوم به آمیگدال که مسئول بروز اضطراب است، خاموش می‌کند و لذا استرس و نگرانی را از انسان دور می‌نماید (ترکی، ۱۳۹۹، ص ۱۹ - ۲۷). وینسنت پیل در کتاب ارزشمند مثبت درمانی می‌نویسد:

متخصصان بهداشت و تندرستی اغلب از دعا در کار درمان استفاده می‌کنند. یکی از دوستانم فیزیوتراپ است به مرد عصبی مزاجی که تحت درمانش بود گفت: «خداوند به انگشتان من نیرو می‌بخشد که بتوانم جسم شما را که کانون روحتان است شفا و بهبود دهم. وقتی روی جسمتان کار می‌کنم مایلیم شما هم ضمن دعا از خداوند بخواهید آرامش درونی به شما عطا کند.» پیشنهاد دکتر، چیز جدید و غیر منتظره‌ای بود. با وجود این، بیمار که در وضعیت روحی خاصی بود سخن دکتر را پذیرفت و شروع به دعا کرد و خود نیز از آرامش روحی که به دست آورد حیرت زده شد. جک اسمیت، رئیس یک کلینیک بهداشتی که شخصیت‌های برجسته، زیاد به آن مراجعه می‌کردند به درمان از راه دعا ایمان دارد و آن را به کار می‌بندد. او از طریق شگردهایی سعی می‌کند روح را به آرامش برساند؛ زیرا عقیده دارد که روح سالم در بدن سالم است و یک فیزیولوژیست مشهور می‌گوید: «دعا مهمترین و بالاترین حلال مشکلات است؛ تأثیر دعا واقعا شگفت انگیز است.» (وینسنت پیل، ۱۳۸۹، ص ۷۲)

البته رجوع به متخصصان، جهت درمان بیماری، به عنوان یک سیره صحیح عقلایی و مورد امضای شارع بوده و از نظر تکوینی نیز غالبا اقتضای مشیت الهی بر این است که مسیر شفا و درمان بیماری، به پیروی از اسباب و مسببات طبیعی که به تدبیر و ساخته خدای متعال است، تحقق می‌یابد؛ آن چنان که امام سجاد علیه السلام در دعای هفتم صحیفه سجادیه می‌فرماید: «وَتَسَبِّتْ بِطُفِكَ الْأَسْبَابَ»؛ با عنایت تو سبب‌ها، نقش سبب یافته و کارساز شده‌اند. امام صادق علیه السلام نیز در این- باره می‌فرماید:



أَبَى اللَّهُ أَنْ يُجَرِّيَ الْأَشْيَاءَ إِلَّا بِأَسْبَابٍ فَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (صفار، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۶)؛ خداوند امتناع فرموده که امور و کارها را جز از راه اسبابش فراهم آورد پس برای هر چیزی وسیله‌ای و سببی قرار داده است.

به اقتضای دلالت این روایات، خداوند متعال، خواص درمانی را در داروها قرار داده و در نظام آفرینش، برای هر دردی، یک دارو و راه علاجی آفریده است و به انسان نیز استعداد شناخت دردها، داروها و چگونگی درمان آنها را داده است. از این رو، وظیفه شرعی هر مسلمانی به ویژه در مواردی که احتمال خطر جانی یا تهدید سلامت کلی او وجود دارد مراجعه به پزشکان است؛ اما وی با ایمان به توحید افعالی، پزشک و دارو را علت تامه و شفا دهنده انحصاری نمی‌داند. علامه طباطبایی در تفسیر المیزان بر این باور است که قرآن کریم بر حذر داشته که انسان چنان با اسباب و علل دنیوی انس بگیرد که آنها را مستقل تصور کند؛ زیرا هیچ سببی در وجود مستقل نبوده و اثر فرع بر وجود است، پس هیچ سببی در وجود مستقل نیست (طباطبایی، بی‌تا، ج ۲، ص ۳۶)؛ به طوری که گاهی اسباب به ظاهر مهیاست ولی نتیجه مد نظر حاصل نمی‌شود و یا اسباب مهیا نیست و به گونه دیگری نتیجه به دست می‌آید. بنابراین، همه موجودات عالم نه تنها در وجود خود هیچ استقلال ندارند و وابسته به او هستند بلکه تاثیر این اسباب نیز همانند دارو و درمان، امری تبعی، و فرع بر قضا و قدر الهی است؛ همانطور که دعا نیز جزوی از علل و اراده الهی است و اثر بخشی آن از دایره قدرت و مشیت حق تعالی خارج نیست؛ آن گونه که در قرآن کریم فرمود: «وَإِذَا مَرَضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ» (سوره شعراء، آیه ۸۰). پس اگر خداوند اراده کند اراده او علت عالی محسوب می‌شود و سلسله علل دیگر به تبع مشیت او تأثیرگذاری خواهند داشت و در این مسئله فرقی میان علل طبیعی و یا غیر مادی نیست. بنابراین، سنت‌های طبیعی در این عالم، اراده خداوند را محدود نمی‌کند و نباید حتی با وجود دارو و درمان خود را از دعا مستغنی دانست. امام خمینی قدس سره در مورد جایگاه دعا و طلب شفا از خداوند در کتاب ارزشمند کشف الاسرار می‌نگارد:

هیچ منافاتی بین به کار بستن اسباب طبیعت و رفتن پیش اطبا و کارمندان این جریان محکم طبیعت، با توسل به خدای عالم و طبیعت نیست، زیرا که جریان طبیعت نیز از مظاهر قدرت حق تعالی است و خدا است که به هر دارویی خاصیتی داده است. مگر آثاری که در داروی داروخانه‌ها می‌بینیم، از خود آنها است؟ اینها آثاری است که خدای قادر عالم به این داروها داده است (امام خمینی، ۱۳۷۸، ص ۵۱).

از سوی دیگر اگر به اقتضای حکمت و قدرت الهی، دعا و نیایش (به ویژه در موارد انقطاع تاثیر اسباب و علل طبیعی) موجب شفای بیماری گردد به معنای ایجاد رخنه و خلل در قانون طبیعت و نظام علیت نیست؛ و به این معنا هم نیست که مراحل عادی درمان نادیده گرفته شود؛ بلکه جایگاه و کاربرد دعا در این موقعیت به معنای ایمان عمیق و باور به عدم استقلال غیر خداوند در مقام

تأثیر است که این انگیزه می‌تواند به ایجاد نشاط روحی، و تجهیز قوای جسمی برای درمان بیماری کمک شایانی نماید. آیت الله جوادی آملی، دعا را ابزار کارگشای زندگی دنیوی می‌داند (جوادی آملی، ۱۳۹۱، ص ۶)، و مرحوم شهید مطهری نیز در این خصوص می‌نویسد:

دعا یکی از علل این جهان است که در سرنوشت انسان مؤثر است. جلوی جریان‌هایی را می‌گیرد و یا جریان‌هایی را به وجود می‌آورد. دعا یکی از مظاهر قضا و قدر است که در سرنوشت حادثه ای می‌تواند مؤثر باشد یا جلوی قضا و قدری را بگیرد (مطهری، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۴۰۶).

در نهایت، هر چند انسان مومن با این نیت دعا می‌کند که دعاها را صادقانه او مؤثر باشد و هرگز هنگام دعا، افکار منفی به ذهن خود راه نمی‌دهد ولی همیشه به گونه‌ای در پیشگاه خداوند اظهار درخواست می‌کند که آماده برای قبول حکمت و مشیت الهی است؛ یعنی در عین حال که از خداوند، شفا و سلامتی را طلب می‌کند، همواره راضی به رضای او نیز خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در سیره امام حسین علیه السلام دعا و نیایش، اظهار نیاز و فقر همیشگی انسان به کمال مطلق و حقیقت هستی است و زمانی که دل به یاد خدا باشد نفس، حالت رضا پیدا می‌کند. از این رو، قرائت و توجه به محتوای غنی در ادعیه، اثرات شفا بخشی برای بیماران دارد، به ویژه دعا و طلب سلامتی از درگاه الهی، علاوه بر احتمال استجاب آن، با توجه به تأثیر و تاثرات روح و بدن، می‌تواند در بهداشت روان، سطح رضایت بیماران و عملکرد فیزیولوژی بدن، آثار محسوسی داشته باشد و روند التیام بیماری‌های جسمانی را تسهیل نماید، و لذا، نمی‌توان نقش اعتقادات معنوی را در رفتار بیماری و تصمیم سازی‌های پزشکی نادیده گرفت. از سوی دیگر، چون سلامتی نیاز اساسی انسان است، و از دیدگاه امام حسین علیه السلام، هر فرد مسلمان، مکلف است که در سراسر عمر خویش نسبت به صیانت از حیات و سلامتی خود کوشا باشد، توجه به همه راهکارهای درمانی و معنوی برای حفظ و تأمین آن حائز اهمیت است. بنابراین، با توجه به اینکه در آموزه‌های اسلامی، شفای بیماران به خداوند نسبت داده شده، یکی از ابعاد شناختی در رویکرد مذهبی - معنوی نسبت به درمان بیماری، تبیین نقش دعا در طب اسلامی به مثابه جزئی از مراحل درمان است. از این رو، تنها دارویی که در کنار همه مراقبت‌های درمانی، و برای همه بیماری‌ها تأثیر دارد، دعا و نیایش است که البته باید همراه با اعتقاد قلبی و تأمل در مضامین و معنای آن باشد تا تأثیر عملی و مثبت بر فرایند بهبودی بیمار داشته باشد؛ به ویژه آنکه ارتباط با خداوند مهم‌تر از تسکین درد و رنج بیماری، می‌تواند نحوه نگرش انسان را نسبت به حوادث تغییر بدهد و او را با باطن این عالم آشنا نماید تا ناملایمات را فرصتی برای تکامل معنوی خود به شمار آورد. بنابراین، در این نوع رویکرد درمانی که مکمل و تلفیقی نامیده می‌شود، فرد بیمار، با توجه و توکل به خداوند قادر مهربان، و به واسطه دعا درمانی، امید به رهایی از سختی‌ها را در خود زنده، و در نتیجه به حفظ و بهبود تعادل و



کاهش هیجانات کمک می‌کند و به آرامش تنی - روانی می‌رسد و در درجه اول، ضمن استفاده از مسیر طبیعی (نظام علیت طبیعی دوا و دارو) و مبتنی بر روند عقلانی برای درمان، اسباب و علل مادی را مستقل در تأثیر نمی‌داند؛ یعنی چون بهره‌مندی از مراحل درمانی یکی از وسایل تقدیر الهی می‌باشد اگر این‌گونه اسباب فراهم نباشد یا موثر واقع نشود نه تنها، ناامید و مأیوس نمی‌گردد، بلکه با حالت اضطرار و خلوص، توجه خود را از اسباب و علل مادی قطع می‌کند و تنها متوجه ذات مقدس احدی می‌شود و با دعا و نیایش، سلامتی خویش را از بارگاه ربوبی تقاضا می‌کند و به استجابت آن نیز امیدوار است.

پیشنهادهات

در پایان پیشنهاد می‌شود برای ارتقای سلامت، نظام سلامت کشور و دستگاه‌های ذیربط، در سیاست‌ها و راهبردهای خود، به توسعه «پزشکی بیمار محور بر مبنای تعاملی» توجه نمایند و مزید بر مسائل بیماری، علایق، دغدغه‌ها، نگرش معنوی و گرایش‌های درونی بیماران را در اولویت نخست خود قرار دهند؛ و از این رو، ضروری است نهادهای ساز و گسترش معنویت را مبتنی بر آموزه‌های دینی و محوریت الزامات و ترجیحات فقهی، در مراکز و مجموعه‌های درمانی، مورد توجه بیشتری قرار دهند.

همچنین، شایسته است کادر درمانی به نقش دعا و مراقبت‌های معنوی با رویکرد اسلامی و به مثابه دانشی بالینی در رفع مشکلات بیماران و ایجاد حس آرامش و تسریع فرآیند بهبودی آنان بی‌توجه نباشند و در این زمینه، مهارت‌های آموزشی لازم را بدست آورند؛ چرا که برخورد بیمار محورتر، منجر به رضایت بیشتر بیماران می‌شود و در نتیجه از لحاظ رضایت شغلی، باعث استرس کمتر و کاهش فرسودگی شغلی در پرسنل محترم خواهد شد.

به محققان محترم نیز پیشنهاد می‌شود که پژوهش‌های خود را به سمت و سوی نهادهای ساز و معنویت و دعادرمانی به صورت کارآزمایی بالینی جهت دهند و به شیوه‌ها و نحوه کاربردی کردن دعا در حوزه سلامت بپردازند تا بتوان در نهایت، با تدوین برنامه‌ای جامع، این الگو را به عنوان یک روش مکمل در کنار سایر روش‌های درمانی مورد استفاده بیماران قرار داد.

- قرآن کریم
- آدام، فیلیپ؛ کلودین، هر تسلیک، (۱۳۸۵)، **جامعه شناسی بیماری و پزشکی**، ترجمه لورانس - دنیا کتبی، تهران: نشر نی.
- آرامستراک، دیوید، (۱۳۹۱)، **جامعه شناسی پزشکی**، ترجمه محمد توکل، تهران: انتشارات حقوقی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ق) **تحف العقول**، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: جامعه مدرسین.
- ابن طاووس، علی بن موسی، (۱۴۰۹)، **إقبال الأعمال**، تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه.
- ابنا بسطام، عبد الله و حسین، (۱۴۱۱ق)، **طب الائمة** عليهم السلام قم: دار الشریف الرضی.
- ترکی، معصومه و همکاران، (۱۳۹۹)، **تأثیر دعا بر شدت درد بیماران حین سنگ شکنی**، دین و سلامت، ش ۲.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۳۷۶ش)، **الفصول المهمة فی أصول الأئمة** عليهم السلام، تصحیح محمد قائینی، قم: موسسه معارف اسلامی امام رضا علیه السلام.
- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۸۱ش)، **مفاتیح الحیاء**، قم: اسراء.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق) **وسائل الشیعه**، قم: موسسه آل البيت عليهم السلام.
- خمینی، امام، روح الله (۱۳۷۸)، **کشف الاسرار**، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- صفار، محمد بن حسن، (۱۴۰۴ق)، **بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد** صل الله علیه و آله، تصحیح محسن کوجه باغی، قم: دفتر آیت الله مرعشی.
- طباطبایی، محمد حسین، (بی تا)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: انتشارات جامعه المدرسین.
- طبرسی، حسن بن فضل، (۱۳۷۰)، **مکارم الاخلاق**، قم: شریف رضی.
- طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۰۷ق)، **تهذیب الاحکام**، تصحیح حسن موسوی، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۱ق)، **مصباح المتهجد و سلاح المتعبد**، بیروت: موسسه فقه الشیعه.
- فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۰۶ق)، **الوافی**، اصفهان: کتابخانه امام امیر المومنین علیه السلام.
- قطب الدین راوندی، سعید بن هبه الله، (۱۴۰۷ق)، **الدعوات**، قم: انتشارات مدرسه امام مهدی عجل الله فرجه.
- کارل، الکسی، (۱۳۷۷) **نیایش**، ترجمه دکتر علی شریعتی، تهران: انتشارات حسینیه ارشاد.
- کارنگی، دیل، (۱۳۹۲)، **آیین زندگی**، ترجمه مهناز بهرنگی، تهران: شبگیر.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، **الکافی**، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار**، بیروت، دار احیاء التراث العرب.
- مصباح، محمد تقی (۱۳۹۲) **آیین پرواز**، قم: انتشارات موسسه امام خمینی.
- مطهری، مرتضی، (۱۳۸۴) **مجموعه آثار استاد شهید مطهری**، تهران: صدرا.
- مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، **الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد**، قم: کنگره شیخ مفید.
- نجفی صاحب جواهر، محمد حسن بن باقر، (بی تا) **جواهر الکلام**، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- وینسست پیل، نورمن (۱۸۹۸)، **مثبت درمانی**، ترجمه توراندخت تمدن، تهران: دایره.
- Australia's medical Spirituality and health: how should 2003(Peach HG. Religion, professionals respond? Med J Aus; 178